

Havas Ádám és Fáber Ágoston

A heteronóm akadémia felemelkedése az EU peremvidékein

„A társadalomtudomány valójában a hatalmi elit érdekeit szolgálja és újratermeli a fennálló uralmi struktúrákat, amennyiben az értékeket nem vonják kritikai vizsgálat alá. Ebből a szempontból a társadalomtudomány inherensen politikai vállalkozás is egyben.”

(George Steinmetz 2018: 298)

Absztrakt: Jelen írás válasz Böröcz József „Kistársadalom-kiskapuk” című, a Replikában (újra)közölt tanulmányára. Munkánkban az informalitások kontraproduktív hatásának egy sajátos területét vizsgáljuk egy problémafölvető esszé keretében: a magyar akadémiai mező működését. Fő állításunk szerint a magyar tudományos mező autonómiáját a neoliberalizmus és illiberalizmus egymással összefonódó külső erői mellett az akadémiai mező szelekciós eljárásait pókhálószerűen átszövő informalitások is veszélyeztetik, amire azonban az akadémiai mező szereplői nem reagálnak érdemben. A belső hatalmi viszonyokra történő reflexió módszeres elmulasztása meglátásunk szerint a domináns pozíciókban lévő magyar akadémiai elit status quoját hivatott védeni, nem pedig az autonóm tudástermelés – intézményesen is biztosítandó – feltételeit. A magyar akadémiai szférát jellemző heteronóm működésmódra tudományometriai adatok mellett az informalitások és a szimulált ellenállás koncepcióival világítunk rá egy alapvetően bourdieuziánus értelmezési keretben.

Kulcsszavak: heteronómia, informalitás, szimulált ellenállás, neoliberális akadémia, illiberalizmus, kontraszelekció, Pierre Bourdieu

A cikk angol változata a *LeftEast* online folyóiratban jelent meg (Havas és Fáber 2020). Ezúton is köszönjük a szerkesztőség tanácsait és támogatását, valamint Böröcz Józsefnek az esszé témafölvetéseivel kapcsolatos kritikai észrevételeit.

Magyarországon az elmúlt évtizedben számos, a Fidesz-kormány illiberális politikája ellen szervezett tüntetésnek lehettünk tanúi és számtalan petíciót írhattunk alá – egyre csökkenő lelkesedéssel. A „Nem hagyjuk!” elcsépelte rigmusa oly töretlen átéléssel hangzik fel menetrend szerint télvíz idején, mintha a demonstrálók polgári önbecsülésén kívül bármi más is kockán forogna. Azonban e tüntetések látványos kudarca ellenére sem az ellenállás intenzitása nem fokozódott, sem a kollektív cselekvés stratégiai nem változtak érdemben. Azt, hogy a rezsim tudománnyal kapcsolatos intézkedéseinek radikalizálódása miért nem vonta maga után az ellenállás radikalizálódását, kiváltképp a tudományos világ társadalom- és humántudományos berkeiben, a jelen tanulmány a *szimulált ellenállás* (Havas 2019; Havas–Fáber 2019), a *heteronóm akadémia* (Steinmetz 2018) és az *informalitások* (Böröcz 2000) fogalmi segítségével ragadja meg.

Jelen esszé a magyar akadémiai szabadság ügyét a tudományszociológia perspektívájából vizsgálva (Steinmetz 2018) azt az álláspontot képviseli, hogy a félperifériás magyar tudománytermelés viszonylagos autonómiáját kívülről egyfelől *neoliberalizmus* és *illiberalizmus* egymásba fonódó erői, másfelől belülről az *informalitások uralma* (Böröcz 2000 [2020]) fenyegeti. Ezek elsősorban a rekrutációs eljárások, az akadémiai előmenetel és a tudományfinanszírozás kapcsán fejtik ki kontraszelektáló és kontraproduktív hatásukat. A szimulált ellenállás azokra a túlesztétizált tiltakozási rítusokra utal, amelyek végső soron az uralkodó intézményi elit *status quo*jának fenntartását szolgálják azzal, hogy a belső kihívásokról kizárólag az – egyébként igen súlyos – külső támadásokra terelik a figyelmet. E sajátos tiltakozástípus ambivalenciája abból adódik, hogy a belső hierarchiákra irányuló reflexió háttérbe szorításával létrehozza a heroizált áldozati póz narratíváját, s így szimbolikus regiszterekbe helyezi át az ellenállást, hiszen a domináns szereplők korántsem kizárólag elszenvedői lehetnek az újonnan bevezetett intézkedéseknek, hanem számos esetben legitimálják is azokat vagy akár hasznot is húzhatnak belőlük. A tudomány szabadságának felszámolásával kapcsolatos hatványudalok ellenére a heteronóm tendenciák erősödését a tudományos apparátuson belül a hivatásos szociológusok és vezető hazai értelmiségiek továbbra sem teszik kritikai diskurzus tárgyává. A lassan megfővő békához hasonlóan a jószándékú ágensek is későn eszmélnék rá a pragmatikus tétellel bíró szolidaritási akciók sürgető szükségességére, míg a kormányzat gyakorlatilag akadálytalanul folytathatja „struktúraátalakítási” politikáját párhuzamos, rendszerlegitimáló „tudománytermelési” intézmények létrehozásával és a kutatóhálózat feletti közvetlen ellenőrzés megszerzésével.¹

„Kiugrani a forrásban lévő vízből” ebben az összefüggésben az autonóm tudományos termelés *belső akadályainak* radikális revízióját jelentené, ideértve az érvényben lévő hierarchiák, a teljesítmények és pozíciók viszonyának, a finanszírozás elosztásának, a megismerési pozíciók státuszának és a tudományos termelés minőségének kritikai reflexióját is. A tudományos autonómia biztosításához a kiindulópont *egy határozott, mégis hiányzó vízió megalkotása lenne a társadalomtudományok szerepéről a jelenlegi poszt-államszocialista*

¹ Mint ismeretes, a nemzetközi szintéren legismertebb fejleményen, vagyis a CEU kényszerű távozásán kívül, szintén említhető például a genderszak betiltása, az 1956-os Intézet beolvasztása a politikailag áramvonalasított Veritas Történetkutató Intézetbe, a Magyar Tudományos Akadémia és kutatóhálózatának szétválasztása, egy új, az egyetemeket alapítványi gazdálkodásába vonó egyetemi modell kiterjesztése Magyarországon, valamint a kutatók közszolgálati státuszának megvonása a már így is leválasztott kutatóhálózat dolgozóitól.

kontextusban, ami álláspontunk szerint az egyetlen olyan tudományosan legitim alternatíva, amely leválthatná az értéksemleges társadalomtudomány fiktív ideológiájához és az informális hálózatok által megkönnyített (egyéni) túlélés kategorikus imperatívuszához való ragaszkodás normáját.

Önleplezés, önfelszámolás és heteronómia

A gyakran használt „akadémiai szabadság” fogalmát itt a „tudományos autonómiával” helyettesítjük, minthogy ez utóbbi nagyobb hangsúlyt fektet a saját logikája szerint működő tudományos világ specifikus kritériumaira. A tudományos autonómia, ahogyan azt a francia szociológus Pierre Bourdieu felvázolta (pl. Bourdieu 2009 [1975]), előfeltételezi a külső politikai és gazdasági kényszerekkel szembeni ellenállást s egyúttal az adott tudományos mező belső viszonyaira történő kritikai reflexiót. Az „auto-nomosz” fogalma (ahol az *auto-* „sajátot”, a *nomosz* pedig „törvényt jelent”) azt a kívánalmat hangsúlyozza, hogy az adott tevékenységterületeknek (tudomány, vallás, művészet, gazdaság stb.) saját inherens szabályaik szerint kell működniük. A tudományos mezők közül a társadalomtudományok megkülönböztető sajátossága a társadalmi valóság meghatározásának monopóliumáért folytatott küzdelem. A kérdés, hogy „mennyiben szolgálja a tudomány működése a politikai, gazdasági vagy ipari szereplők érdekeit?”, általában akkor merül fel, amikor a tudományt az autonómia logikájának feladására kényszerítik, eredeti céljától eltérítik.

A külső kényszerekkel szemben kifejtett ellenállás azonban önmagában még nem képes a tudomány autonóm működését garantálni. Az autonómia ugyanis egy olyan intézményi apparátus létezését is előfeltételezi, amely képes elvégezni a tudósok kinevezését és rekrutációját, a tudomány finanszírozását, valamint a kizárólag tudományos érdemeken alapuló szimbolikus profitok elosztását, más szóval biztosítani az „akadémiai kiváltság” autonóm definícióján alapuló szelekciós eljárásokat. Bourdieu reflexív értelmezése a társadalomtudományokról esetünkben heurisztikus eszközként szolgál annak érdekében, hogy kilépjünk a jelenlegi magyarországi események leegyszerűsítő – mégis domináns – narratívájából, amely a kialakult feszült helyzetet egyfelől egy differenciálatlan és (belső) megosztottság nélküli, autonóm tudományos közösség, másfelől pedig az Innovációs és Technológiai Minisztériumban testet öltő „gonosz” kormányzat konfliktusára egyszerűsíti le, mintha a tudomány autonóm működéséhez már önmagában a külső (politikai) támadások *hiánya* is elegendő volna.

A nyilvános diskurzusok, beleértve az intézményes állásfoglalások, nyílt levelek és tucatszerű petíció túlnyomó többségét is, a tudományos világ autonómiájának egy olyan meglepően leegyszerűsítő definícióját használják, amely a tudomány autonómiáját kizárólag a *status quo ante bellum*-mal, vagyis a nagyjából tíz évvel ezelőtt megkezdődő kormányzati támadások *előtti* állapotokkal azonosítja. Ez a megítélésünk szerint hamis és egyoldalú definíció szándékosan figyelmen kívül hagyja az autonóm működés egyéb specifikus kritériumait, amelyek megakadályozhatnák, hogy illiberalizmus és neoliberalizmus egyesült erővel maga alá gyűrje a tudományos világot. Hogy megértsük, miért válnak kiváltképp a társadalomtudományok ezen erők játékvá, majd áldozatává, érdemes Pierre Bourdieu idevágó szavait idéznünk (Bourdieu 2009 [1975]: 30):

A semleges tudomány gondolata fikció, vagyis egy olyan érdekezérelt fikció, amely a társadalmi világ uralkodó felfogásának neutralizált és eufemizált (...) formáját tudományosként állítja be.

Úgy gondoljuk, hogy a fenti idézet legalább két, döntő fontosságú tendenciára világít rá a jelenlegi magyar kontextusban. Először is közelebb visz bennünket azon kérdés megválaszolásához, hogy miért vált az illiberalizmus a neoliberalizmus különösen jó ágyastársává, ami a STEM-területek előnyben részesítésében is megnyilvánul, amennyiben olyan kutatókat dotálnak, amelyek (inherensen) apolitikus folyamatokon keresztül állítanak elő már rövid távon is gazdasági profitra konvertálható (alkalmazott) tudást (innovációt, szabadalmat stb.), szemben az alapkutatásokkal. Ami azonban még ennél is fontosabb, hogy az iménti idézet a társadalomtudományok heteronóm működés módjára is rámutat, amennyiben e területek képviselői ismételten az „értéksemlegesség” érdekezérelt dikurzusa mögé bújnak. Az intézményes magyar tudományos hierarchia csúcsán lévő elit által fenntartott reprezentáció valójában akaratlanul is rávilágít az Innovációs és Technológiai Minisztérium által diktált politikai agendának való súlyos alárendeltségére, és ezzel egyidejűleg saját maga intézményes privilégiumainak fenntartására törekszik, ide értve a szűkülő források fölötti rendelkezés jogát is.

A hivatalos tudóselit önleplező működésének, valamint a heteronómia külső és *belső* tényezőivel szembeni alávetettség szemléltetésére három illusztratív példát idézünk fel a Magyar Tudományos Akadémia közelmúltjából. Az Akadémia kutatóhálózatának későbbi leválasztása elleni tüntetések közepette az Akadémia „A humán tudományok hasznáról” címmel közreadott egy rövid írást.² A cikk szerzői a humán tudományok alkalmazhatósága mellett érveltek, olyan területekről hozva példákat, mint a „gépi nyelvészet”, a „vállalati innováció” vagy „a felső szintű vállalatvezetők kócsingolása és a mesterséges intelligencia fejlesztése”. Noha az írás függelékében említett mindhárom példa valós területei a humán tudományok piaci alkalmazhatóságának, abban a politikai kontextusban, amelyben a „technológia és innováció” neoliberális hívószavaira hivatkozva ássák alá az alapkutatások legitimitását, az ilyesfajta kommunikáció a hivatalos kormányzati agenda felé tett önfelszámoló és alapvetően hibás stratégiai gesztusként értékelhető. A „Magyar Tudomány Ünnepehez” köthető események újabb példáival szolgáltak az akadémiai szervilizmusnak és az „előzékeny” öncenzúrának, amikor „A nők munkaerőpiaci sikeressége az IT-szektorban” című előadást egyszerűen betiltották annak állítólagos „politikai áthallásai” miatt. Ennek érdekes fejleménye, hogy a professzor, aki az előadást tartotta volna – jelenleg senior kutató Oxfordban –, az ellenséges politikai klíma (vö: a CEU elüldözése, az ELTE genderszakának betiltása) miatt tudatosan került a „gender” terminusának használatát. Ez a politikai cenzúra aligha tekinthető az értéksemleges (hazai) társadalomtudomány groteszk ünneplési módjának, meglátásunk szerint inkább a heteronómia beszédes indikátorának tekinthető.

A kormányzat politikai agendájával jól összeegyeztethető az „áramvonalasított” Családtudományi Kutatási Centrum megalapításával az MTA Szociológiai Intézetén belül a heteronóm akadémia újabb szintet lépett. Abban a kontextusban, amelyben a „családkutatás” *par excellence* kormányzati ellendiskurzusként jelenik meg a „társadalmi nemek tanulmányának” lejáratására (melyhez rendszerint a liberalizmus, a multikulturalizmus, a relativizmus és – intézményesen – a CEU képzeteit társítják), a „családkutató központ”

2 Az írás a következő linken elérhető: https://mta.hu/mta_hirei/a-human-tudomanyok-hasznarol-109342

megalapítása a *Magyar Tudományos Akadémián belül* nem pusztán etikailag kérdőjelezhető meg, de egyben az uralkodó kormányzati agenda intézményesítésének egyértelmű jele is. A központ saját honlapján olvasható krédója az „értéksemleges” tudományt hirdeti, ami minden, csak nem semleges, tekintve, hogy már pusztán létrejött is elválaszthatatlan egy kétségbevonhatatlanul átpolitizált kontextustól. Következésképpen jobb, ha az „értéksemlegességet” a hivatalos szociológiát igazoló ideológiaként értelmezzük, melynek nem az a célja, hogy „tudományként valósítsa meg önmagát, hanem hogy létrehozza a tudomány hivatalos képét” (Bourdieu 2009 [1975]: 37).

A fenti példák a magyar tudományos mező *kettős alárendeltségét* szemléltetik. A mező egyfelől alárendelődik a rendszerkritikus tudományos gyakorlatokkal hevesen szembeszálló és azokat betiltó illiberális politikának (ld. a 2. példát), másfelől a gazdasági innovációt propagáló neoliberalizmus struktúráképző erejének, amely előnyben részesíti az alkalmazott kutatást a kritikai tudománnyal vagy az alapkutatással szemben, és gazdasági érdekeknek rendeli alá a humán és társadalomtudományi szakmákat (ld. az 1. példát). Ezen erők általános sikere azonban nem magyarázható kielégítően a poszt-államszocialista társadalmak egy harmadik, döntő jellegzetessége, nevezetesen az *informalítások* nélkül. A jelen „replikázásra” apropót adó Informality (Rules Kistársadalom-kiskapuk) c. figyelemreméltó tanulmányában Böröcz (2019 [2000]) kiemeli az informális hálózatok döntő szerepét a gazdasági és/vagy politikai befolyás megszerzésében. Érvelése szerint az „informalitás napjainkban annyira elterjedt a poszt-államszocialista közép-európai társadalmakban, hogy bármifajta üzlet gazdaságos vagy másképp történő lebonyolítása gyakorlatilag lehetetlen anélkül, hogy megadják magukat az informalításoknak vagy alulmaradjanak velük szemben” (Böröcz 2000: 348). Miközben Böröcz leleplezi azt a széles körben elterjedt nézetet, miszerint az informalítások Magyarországon az 1980-as években az „információs gazdaságnak” vagy, eufemisztikusan, a „második gazdaságnak” nevezett gazdasági szférára korlátozódtak volna, számos, a politikából vett példával igazolja, hogy az informalitás valójában a társadalmi élet minden szféráját áthatja, mintegy „pókhálóként szövi át”, szemben az intézményes működésbe vetett bizalommal (Havas és Fáber 2019).

Az informalításokat jelen esszé szempontjából a heteronómia fentebb említett külső erői és a magyar tudományos életben jelen lévő heteronóm gyakorlatok belső expanziója közötti összekötő kapocsként érdemes elgondolni. Egy az Akadémia kutatóhálózatának tudományos teljesítményét vizsgáló friss empirikus kutatás (Sasvári és Urbanovics 2019) rámutatott az elfoglalt magas pozíciók és az alacsony publikációs teljesítmények (*outputok*) között feszülő látványos ellentétre, amit kiválóan illusztrál, hogy a legmagasabb, „tudományok doktora” (DSc) fokozattal rendelkezőknek is csupán 29%-a felel meg a 2019-ben bevezetett, nem több mint két jegyzett (q1-es vagy q2-es besorolású) saját tanulmány megjelentetését előíró minimális követelménynek. Ha kiterjesztjük a kutatókkal kapcsolatos elemzést más, finomabb mutatókra is, mint amilyen a több társszerzős tanulmányok magas aránya, az intézményi/hazai kiadóvállalatok által közzétett magyar tanulmányok túltermelése (Sasvári et al. 2019) vagy az állami (kutatási és/vagy kiválósági) ösztöndíjakból születő publikációs kiemenet, úgy arra a megdöbbentő következtetésre juthatunk, hogy nemzetközi mércével mérve szinte nem vagy csak alig létezik minőségellenőrzés, még a hazai tudományos hierarchia csúcsán is.

1. táblázat. Az egyetemi tanári kinevezéshez szükséges általános és speciális minimális publikációs követelményeket teljesítők aránya az akadémikusok és az MTA doktori körében, tudományos bizottságként

Akadémikusok és az MTA doktori/ Bizottság	Az általános minimum követelményt teljesítők aránya	A speciális minimum követelményt teljesítők aránya – gazdaságtudomány	A speciális minimum követelményt teljesítők aránya – társadalomtudomány	Létszám (fő)
ÁJB	9%	-	13%	45
EEGTB	60%	40%	-	5
GTB	55%	55%	-	22
HTB	4%	-	-	24
KTB	38%	35%	-	37
NFTB	18%	-	18%	11
PTB	20%	-	20%	15
RTB	20%	20%	-	15
SJTB	40%	40%	-	10
SZOC	49%	-	49%	35
Összesen	29%	38%	26%	219
Akadémikus	27% (n= 30)	38% (n= 13)	21% (n= 24)	30

Forrás: Sasvári és Urbanovics (2019: 25) táblázata alapján

Amikor a kutatók rekrutációja az egyetemeken és a kutatóintézetekben a tudományos kiválóság szempontját háttérbe szorítva az informális logikája mentén szerveződik, akkor ez nagyrészt egy kontraszelekción alapuló alkalmazotti állományt eredményez, amely így nem lesz képes saját erkölcsi vagy tudományos felsőbbrendűségét szembeszégezni a kormányzathoz lojális és magas intézményi pozíciókba az állítólagos liberális hegemonia megtörése céljából kinevezett ágensekkel. A szociális, informális, adminisztratív, tudományszervezési és egyéb – nem tudományos – kritériumok figyelembe vétele a tudományos kiválóság kárára inkább szabály, mintsem kivétel az akadémiai előmenetel során, s így a meritokrácia helyett a „mediokrácia” válik az akadémiai érvényesülés rendező elvévé. Nem titok, hogy a társadalom- és humántudományok intézményes világában az álláslehetőségeket tudatosan *szinte mindig* az előzetesen kiválasztott jelöltekre szabják (sőt ezeket olykor még a jelölttel előzetesen jóvá is hagyják, ha ugyan nem egyenesen vele íratják meg), ami azt a célt szolgálja, hogy a versenyképes – ám az intézeti kapcsolathálóba nem kellően beágyazott – tudósokat még az állás megpályázásától is elriassza. A kontraszelektív rekrutációs folyamat a tudományos világ egyik legjobban, egyszerűen legrosszabbul őrzött titka (Bourdieu 2009 [1977]: 302), amely csak a legkritikább esetekben hagyja el az egyetemek és a kutatóintézetek falait, miközben az érintett felek mindegyike saját gyakorlataik nagy részét *tudatosan* e mechanizmushoz igazítja. Magánbeszélgetésekben bármely kutató el tudja mondani, hogy ez a gyakorlat mennyire széleskörűen elterjedt a tudományos világban.

A szimulált ellenállás kollektív tévképzete

A *szimulált ellenállás* lényege az ellenállási tevékenységek túlesztétizált, szimbolikus akciókba történő szublimálásában rejlik, amelyek a kormányzatban megtestesülő külső ellenség bírálatára korlátozódnak. Igencsak hasznos itt Robert Merton (1993) distinkciója a „látens” és a „manifeszt” funkciók között, amennyiben felhívja a figyelmet a társadalmi megmozdulások nem szándékolt – és gyakran nem tudatos – irracionális következményeire. A hopik esőtánc-ceremóniáinak társadalmi logikájához hasonlóan a szimulált ellenállás rituáléit is olyan performatív megmozdulásokként kell értelmeznünk, amelyeket a félperifériás értelmiség „performál” a civil kurázi kollektív megtapasztalásának érdekében ahelyett, hogy nagyobb kockázatot jelentő nyílt konfliktusokat vállalna pl. sztrájk, bojkottok, belső konfrontációk formájában.³ A szimulált tiltakozási formákat onnan lehet felismerni, hogy nem a hatékonyságra irányulnak vagy esetleges sikerességükön méretődnek le, hanem egyszerűen megelégednek azzal, hogy a tiltakozás e formájában részt vevők számára erkölcsi felsőbbrendűséget biztosítsanak az „ellenséggel” szemben. A tiltakozás hatékonyságelvű és radikálisabb formái helyett szublimált és átesztétizált formákat választók gyakorlatai leginkább önnön lelkiismeretük megnyugtatótást szolgálják: „Még ha el is bukunk, a legfontosabb, hogy legalább tükörbe tudunk majd nézni.”

Ezek a tiltakozási akciók következőképpen (látens) csoporton belüli (morális, integratív) funkciókat töltenek be ahelyett, hogy hatékonyan nyomást gyakorolnának a kormányzatra, még ha számos jószándékú tudós és értelmiségi vesz is részt ezeken a megmozdulásokon. A Fidesz-rezsim által meghirdetett illiberalizmus néhány éves fennállása alatt a megmozdulások szembeszökő módon ugyanazt a forgatókönyvet ismételték: 1) a kormányzat bejelent néhány intézkedést anélkül, hogy előzetesen kikérte volna az érintett intézmény véleményét, 2) ezt a betiltástól, a pénzügyi vagy adminisztratív kivézetetésen át egészen a beolvasztásig, kiszervezésig vagy „átalakításig” terjedő intézkedések miatti nyilvános felháborodás követi, 3) az „aggodalommal figyeljük” vagy az „elfogadhatatlannak tartjuk” frázisokat visszhangzó online petíciók és nyílt állásfoglalások elkezdnek cirkulálni a nyilvánosságban, 4) szolidaritástüntetések szerveznek a támadás alatt álló intézmény elé, ideértve olyan performatív megmozdulásokat is, mint amilyen az akadémiai szabadság (újbóli) haláláért megrendezett rituális gyászszertartás, a közös éneklés, évszaktól függően könyvek vagy fekete esernyők magasba emelése, 5) a minisztérium képviselője áltárgyalásokba kezd az érintett intézménnyel, jellemzően a politikai és akadémiai (!) nyári uborkaszegzonban, amikor hiábavaló lenne pl. sztrájkokat szervezni, 6) további „figyelmeztető” tüntetéseket szerveznek, 7) az aggódók nyílt levélben fordulnak segítségért a „Nyugathoz” az esszencializált „európai értékekre” hivatkozva, 8) a jogszabályt elfogadják, 9) a „Nyugat” nem tesz semmit, és az egész ciklus kezdődik előlről – bármiféle lényegi változtatás nélkül.

Szembetűnő, hogy újra és újra pontosan ugyanaz a forgatókönyv játszódik le – noha eszünk ágában sincs kétségben vonni az igen komoly hatalmi nyomás létét (ideértve a kollektív ellenállás megszervezéséhez kedvezőtlen jogi környezetet teremtő sztrájk törvényt is).

3 Az SZFE következetes elzárkózása a „nem legitimnek” tekintett kormányzati tárgyalópartnerektől, az egyetemfoglalás és legújabbban a sztrájk határozatlan idejű bevezetése, amelyek a tiltakozási gyakorlatok atipikus formáit jelentik, a fentiek fényében ígéretes, új fejleménynek tekinthetők.

A saját egzisztenciájukat a tudományos élet párthű szereplőivel vagy kormányzati figurákkal vállalt nyílt konfliktus miatt kockára tévő tudósoknak keserű tapasztalatként ismét csak a kirekesztés, az elszigetelődés és a bajkeverő vagy *persona non grata* bélyege jut osztályrészül. Egy olyan akadémiai mezőben, ahol az összetartozás alapját az informalitásokon túl a külső ellenséggel szembeni morális fölény képezi, a tudóstársadalom működésével kapcsolatos belső kritika eretnekségnek számít, akkor is, ha a (párt)politikai konnatációktól mentes reflexió az autonómia védelmére irányul. A pályázati pénzek elosztására, a „kapuőrök” szakmai kvalitásaira, a vezető pozíciókat betöltő ágensek tudományos teljesítményére, valamint a rekrutáció elveire vonatkozó kritikától való konzekvens elzárkózás viszont, álláspontunk szerint, a heteronóm akadémia önleplező hallgatásának tekinthető.

Egy, a „hivatásos” tudósok indítékainak és stratégiáinak differenciált képét bemutató empirikus tanulmány még megírásra vár, a fentiek alapján azt állíthatjuk hogy a domináns reprezentációk kritikai fölülvizsgálata meghatározó szempontját képezheti a tudományos mező szelektíós eljárásával kapcsolatos vizsgálódásoknak. Az önreflexív kritika hiányának kézzelfogható veszélyein kívül négy szempontot érdemes említenünk:

- 1) Mivel a kivonulás útja szinte kizárólag a (felső)középosztálybeli egyetemisták számára járható, valószínűleg még inkább fel fognak erősödni a hazai tudományos mező kontraszelektíós tendenciái; akik számára nem adott a kivonulás lehetősége, azok legfeljebb csak a szabályokhoz való kritikátlan alkalmazkodás, betagozódás vagy a *libido academica* (Bourdieu 1988: 144) ethosának romjain performált szimulált ellenállás között választhatnak.
- 2) Mivel a csúcspozíciókban lévő tudósok nem kényszerülnek arra, hogy a tudományos kiválóság nemzetközi sztenderdjeihez alkalmazkodjanak, sőt egyenesen a neoliberais tudáshegemoniához való kritikátlan igazodás szószólóiként láttatják a nemzetközi eredményekkel is rendelkező tudósokat, az informális kapcsolatok és az adminisztratív munka hazai tudományos pozíciókra konvertálása a tudományos világ karrierstratégiáinak kétségbevonhatatlan normájává vagy „doxikus tapasztalatává” válik.
- 3) E hiányzó kritikai reflexió eredményeként, melyre most nagyobb szükség van, mint az elmúlt tíz évben bármikor, azok az ágensek nyernek hozzáférest a tudományos pozíciókhoz, akik sok szempontból már elsajátították és saját habitusuk részévé tették a tudományos működés heteronóm módozatát.
- 4) Ha a szociológus szakma nem mutat hajlandóságot saját rekrutációs eljárásainak felülvizsgálatára, akkor továbbra is az illiberalizmus és a neoliberalizmus heteronóm erőihez való alkalmazkodás fogja uralni az intézményes mezőt. (Ezek a tendenciák már világosan látszanak számos akadémiai és felsőoktatási intézményen belül.)

Az elmondottak alapján arra a következtetésre juthatunk, hogy a magyar félperifériás kontextusban paradox módon eretnek tevékenységnek minősül a tudományszociológia, amely az elit által fenntartott önleplező heteronóm gyakorlatok és uralkodó reprezentációk leplezését tűzi ki céljául. Hogy George Steinmetz idézzük (2018: 309):

Még ha nem is vagyunk képesek a társadalomtudomány kritikai átcsoportosítására irányuló explicit szakpolitikákat megfogalmazni, végső soron arra rendeltettünk, hogy kerüljük a társadalomtudományos pozitívizmust és az értelmiségi tekintélyt, továbbá védjük meg a tudomány autonómiáját. Ez máris egy kiindulópont.

Jelen tanulmánytól azonban semmi sem áll távolabb, mint hogy kritikátlanul magáévá tegye a neoliberális tudományos túltermelés gyakorlatát és a globális Észak hegemon tudományfelfogásának valamelyikét. Azonban azt határozottan képviseljük, hogy a nemzetközi diskurzusokkal nyíltan dialogizáló és polemizáló tudományos teljesítmények csak erősítik a magyar tudományosság legitimitációját. Kiváltképp igaz ez a szociológia, kultúratudomány vagy akár zenetudomány számos irányzatára, melyek nincsenek az intézményes magyar tudományosság látókörében, így azok képviselői a nemzetközi diskurzusokhoz fogható érdemi visszacsatolást kevésbé remélhetnek, tehát számukra a „nagy beszélgetésekbe” történő bekapcsolódás a tudományos fejlődésük biztosítéka. A föntiekkel összefüggésben azt sem állítjuk, hogy a magyar tudományos világot *kizárólag* az egyéni haszonszerzésen alapuló opportunisták „játzmák” mozgatnák. Mindazonáltal hangsúlyozni kívánjuk, hogy a tudományometriai mutatók viszonylag megbízhatóan tükrözik az informális hálózatokra épülő akadémiai (kontra)szelekció átfogó *tendenciáit*, hiszen, amint azt a fenti táblázat is világosan mutatja, még a nemzeti tudományos hierarchia csúcsát elfoglaló senior tudósok jelentős része sem nyújt olyan tudományos teljesítményt, amely nemzetközi szinten egy „fiatal kutatótól” (ECR vagy „Early Career Researcher”) általában elvárt. Esszénk Bourdieu autonóm tudományra vonatkozó alapelveinek szellemében fogant, ezért úgy gondoljuk, a kritikára éppen akkor van a legnagyobb szükség, amikor a tudományt éles külső támadások fenyegetik, illetve amikor a heteronómia külső erőinek törekvéseit belső szövetségesek is támogatják.

Ha abból indulunk ki, hogy a folyamatos reflexió az egyetlen módja annak, hogy a tudományos intézmények kevésbé legyenek kitéve a heteronómia erőinek, úgy nem is lehetne tévesebb az a néhány kutató által gyakran hangoztatott állítás, miszerint „nincs helye a kritikának, amikor a tudományt támadás éri”. A tudomány külső támadásoknak való különös kitettségének egyik oka Magyarországon éppen az, hogy cselekvői és intézményei a heteronóm törekvéseket ez idáig elmulasztották felszámolni, saját gyakorlataikat pedig a tudományos kiválóság szempontjára alapozni. Noha röviden ismertett példánk a magyarországi kontextusból származnak, a fentebb tárgyalt folyamatok más régiókra, többek között Dél-Európára, Latin-Amerikára, sőt még Nyugat-Európára nézve is érvényesek lehetnek.

Fordította: Tillmann Ármin

Hivatkozott irodalom

- Bourdieu, Pierre (2009 [1977]): *A gyakorlat elméletének vázlatja. Három kabil tanulmány*. Budapest: Napvilág.
- Bourdieu, Pierre (1988): *Homo Academicus*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Bourdieu, Pierre (2009 [1975]): The Specificity of the Scientific Field and the Social Conditions of the Progress of Reason. *Information* 14(6), 19–47. [Magyarul: Bourdieu, Pierre (2009): A tudományos mező. *Replika* (67): 11–36.]
- Böröcz József (2000): Informality Rules. *East European Journal of Politics and Societies* 14(2): 348–380. DOI: <https://doi.org/10.1177/0888325400014002006> Magyarul: Böröcz, József (2019): Kistársadalom – kiskapuk. *Replika* (112): 123–143. DOI: <http://doi.org/10.32564/112.11>
- Havas Ádám (2019): Szimulált ellenállás: A tudományos mező alávetettsége és autonómiájának esélyei. *Mérce* 2019. június 27. Interneten: <https://merce.hu/2019/06/17/szimulalt-ellenallas/>.

- Havas Ádám és Fáber Ágoston (2019): Az informalitások szociológiája felé. Felhívás replikázásra Böröcz József: „Kistársadalom – kiskapuk” című írása kapcsán. *Replika* (112): 145–149. DOI: <https://doi.org/10.32564/112.12>
- Havas Ádám és Fáber Ágoston (2020): The Rise of Heteronomous Academia on the EU's Borderlands. *LeftEast* 2020. augusztus 19. Interneten: <http://www.criticatac.ro/lefteast/heteronomous-academia-eu-borderlands/>.
- Merton, Robert K. (1993 [1957]): Manifest and Latent Functions. In *Social Theory. The Multicultural and Classic Readings*. Charles Lemert (szerk.). Boulder etc. (Westview Press), 328–334.
- Sasvári Péter, Nemeslaki András és Duma László (2019): Exploring the Influence of Scientific Journal Ranking on Publication Performance in the Hungarian Social Sciences. The Case of Law and Economics. *Scientometrics* (119): 595–616.
- Sasvári Péter és Urbanovics Anna (2019): Merre tovább, egyetemi tanárok, avagy az új publikációs minimum aspektusai a társadalomtudományban. In *Újítások és újdonságok*. Sozial und Wirtschafts Forschungsgruppe, Grosspetersdorf, 5–30.
- Steinmetz, George (2018): Scientific Autonomy, Academic Freedom, and Social Research in the United States. *Critical Historical Studies* (6sz): 281–309.

Fáber Ágoston

Szociológus, a *Replika* társadalomtudományi folyóirat szerkesztője, az ELTE-n szerzett doktori fokozatot szociológiából

Havas Ádám

Szociológus, jazzkutató és a *Replika* társadalomtudományi folyóirat szerkesztője